

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ
ΑΘΗΝΑ (11-12 Δεκεμβρίου 1999)

ΑΘΩΝΙΑΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
250 ΕΤΗ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ

ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ
ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ 2018

© I. M. ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ

Ίερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου
630 86 Καρυές, Άγιον Όρος, τηλ. 23778 88087
e-mail: pek@vatopedi.gr

ISBN: 978-618-5314-12-5

Έξώφυλλο: Άποψη τής παλαιᾶς Άθωνιάδος Άκαδημίας

Σελιδοποίηση-Έκτύπωση-Βιβλιοδεσία
Γραφικές Τέχνες «Μέλισσα»
570 21 Άσπροβάλτα, τηλ. 23970 23313
e-mail: melissa@melissaprint.com

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΣΑΒΒΑΤΟ 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1999

- 19:00 Προσφωνήσεις του Καθηγουμένου της Ίερας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αρχιμανδρίτου Έφραϊμ καὶ τοῦ Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Χρήστου Μασσαλά.
Χαιρετισμοὶ Ἐπισήμων.
Κήρυξη ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἡμερίδας.
- 20:00 Ἐναρκτήρια εἰσήγηση τοῦ Καθηγουμένου της Ίερας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αρχιμανδρίτου κ. Έφραϊμ:
«Ἡ Μονὴ Βατοπαιδίου καὶ ἡ Ἀθωνιάς Ἀκαδημία».
- 20:20 Προβολὴ τοῦ ντοκυμανταίρ:
«Ἡ Μονὴ Βατοπαιδίου καὶ ἡ Παιδεία τοῦ Γένους».

ΚΥΡΙΑΚΗ 12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1999

- 7:00 Ὅρθρος-Θεία Λειτουργία, στὸν ἱερὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Παλαιᾶς Ριζαρείου Σχολῆς ἔναντι τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου. (Μνημόσυνο γιὰ τοὺς μαθητὲς καὶ διδασκάλους τῆς Ἀθωνιάδος).

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Α'. Πρόεδρος: ὁ Δρ. Ἀρχαιολογίας Ἰωάννης Ταβλάκης

- 10:30 Καθηγητὴς κ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης:
«Ἱστοριογραφικὰ προβλήματα τῆς Ἀθωνιάδος».
- 10:50 Ἱστορικὸς κ. Κρίτων Χρυσοχοΐδης: *«Ἡ Μονὴ Βατοπαιδίου στὰ χρόνια τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀθωνιάδος».*
- 11:20 Ἀρχαιολόγος κ. Ἰωακείμ Παπάγγελος:
«Στιγμὲς ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Ἀθωνιάδος»
- 11:40 Συζήτηση.
- 12:00 Διάλειμμα-Κέρασμα.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Β'. Πρόεδρος: ὁ ἱστορικὸς κ. Κρίτων Χρυσοχοΐδης

- 12:20 Ἱερομόναχος Νικηφόρος Μικραγιαννανίτης, τέως Σχολάρχης Ἀθωνιάδος: *«Οἱ συνθήκες ἐπανιδρύσεως καὶ τὸ ἀρχικὸ πρόγραμμα τῆς Ἀθωνιάδος μετὰ τὸ 1844».*

- 12:40 Ἀρχιτέκτων-ἀναστηλωτῆς κ. Σταῦρος Μαμαλοῦκος:
«Τὸ κτιριακὸ συγκρότημα τῆς Ἀθωνιάδος».
- 12:55 Ἀρχιτέκτων-ἀναστηλωτῆς κ. Πλούταρχος Θεοχαρίδης:
«Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἀθωνιάδος στὰ πλαίσια τῆς ἀγιορει-
τικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 18ου αἰ.».
- 13:10 Ἐπικ. Καθηγητῆς κ. Ἰωάννης Κίζης:
«Τὸ κτίριο τῆς Ἀθωνιάδος τῶν Καρυῶν».
- 13:30 Συζήτηση.
- 13:45 Λήξη πρωϊνῶν Συνεδριῶν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Γ'. Πρόεδρος: ὁ Καθηγητῆς κ. Πασχάλης
Κιτρομηλίδης

- 17:00 Δρ. Ἀρχιτεκτονικῆς Μιλτιάδης Πολυβίου:
«Ὁ ναὸς τοῦ Προφήτη Ἡλία στὴν Ἀθωνιάδα».
- 17:20 Δρ. Ἀρχαιολογίας Ἰωάννης Ταβλάκης:
«Εἰκόνες ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Προφήτη Ἡλία στὴν Ἀθωνιάδα».
- 17:40 Δρ. Ἀρχιτεκτονικῆς Σωτῆρης Βογιατζῆς:
«Ὁ ναὸς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Ἀθωνιάδος τῶν Κα-
ρυῶν».
- 18:00 Συζήτηση.
- 18:15 Διάλειμμα-Κέρασμα.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Δ'. Πρόεδρος: ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ἰωακείμ
Παπάγγελος

- 18:40 Καθηγητῆς Πρωτοπρεσβύτερος π. Θεόδωρος Ζήσης:
«Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων καὶ ἡ προσφορά του».
- 19:00 Καθηγητῆς Πρωτοπρεσβύτερος π. Γεώργιος Μεταλληνός:
«Ἐπισημάνσεις στὴ θεολογία τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως».
- 19:20 Ἐπίσκοπος Ροδοστόλου κ.κ. Χρυσόστομος, πρῶην Σχολάρ-
χης Ἀθωνιάδος: «Γιὰ τὴν Ἀθωνιάδα ὅπως τὴν ἔζησα καὶ
ὅπως βλέπω τὸ μέλλον της».
- 19:40 Συζήτηση.
- 20:00 Συμπεράσματα τῆς Ἡμερίδας ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Πρωτοπρε-
σβύτερο π. Γεώργιο Μεταλληνὸ καὶ ἀποχαιρετισμὸς ἀπὸ τὸν
Καθηγούμενο τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου Ἀρχι-
μανδρίτη κ. Ἐφραίμ.

Πασχάλης Κιτρομηλίδης
Καθηγητής Νομικής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΘΩΝΙΑΔΟΣ ΣΧΟΛΗΣ*

Ἡ ἵδρυση καὶ ἡ λειτουργία τῆς Ἀθωνιάδος σχολῆς θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ χωρὶς κίνδυνο σοβαρῆς ὑπερβολῆς ὡς τὸ σημαντικότερο ἐκπαιδευτικὸ ἐγχείρημα στὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλὲς τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ποὺ προκαλεῖ σὲ ὅλους τοὺς παρατηρητὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ τὸ φαινόμενο τῆς Ἀθωνιάδος. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1750 καὶ συνεχίζοντας σὲ ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς περιηγητικῆς καὶ ἄλλης φιλολογίας περὶ Ἁγίου Ὁρους, ταξιδιωτὲς καὶ ἄλλοι παρατηρητὲς, ὅπως καὶ πολλοὶ ἀπὸ ὄσους μετεῖχαν μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς Ἀθωνιάδος, ἀνελλιπῶς μνημονεύουν καὶ ἐξαίρουν τὸ γεγονός. Ἔτσι οἱ μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε εἶναι πολλές, σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες. Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ ἀρχίζουν καὶ τὰ ἱστοριογραφικὰ προβλήματα.

Σκοπὸς τῆς ταπεινῆς συνεισφορᾶς μου στὸ πνευματικὸ αὐτὸ συμπόσιο ποὺ τιμᾷ τὰ 250 χρόνια τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀθωνιάδος εἶναι νὰ δοκιμάσει νὰ καταγράψει τὰ προβλήματα, τὰ ἐρωτηματικά, τὰ κενὰ καὶ τὶς ἀσάφειες τῶν γνώσεών μας, γιὰ νὰ σταθμίσουμε διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν ζητημάτων τὰ ὅσα πράγματι πολλὰ ἀπομένουν νὰ

* Γιὰ τὴν πρόθυμη συμπαράστασή τους στὴν παραγωγή τῆς ἀναθεωρημένης μορφῆς τῆς παρούσας ἐργασίας εὐχαριστῶ τοὺς ἀγαπητοὺς συναδέλφους Ulrich Moening, Καθηγητὴ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀμβούργου καὶ Ἰωάννη Ζελεπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν συνεργάτη μου Ἰωάννη Κυριακαντωνάκη γιὰ τὴν ἐν γένει συμπαράστασή του.

γίνουν από την έρευνα για να αποκατασταθεί κατά τὸ δυνατόν μὲ μεγαλύτερη πληρότητα ἡ ιστορική εἰκόνα τῆς σχολῆς.

Ἄνεφερα ὅτι οἱ μαρτυρίες εἶναι πολλές, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετές. Ἐπιπλέον, κυρίως ὅσες εἶναι μεταγενέστερες τῶν γεγονότων, τείνουν νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὶς ἴδιες πληροφορίες μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ συμβάλλουν στὴν ἀποσαφήνιση τῶν ζητημάτων. Οἱ ἀκόμα μεταγενέστερες μαρτυρίες, ἰδίως οἱ πλείστες τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου ἐνάτου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, δημιουργοῦν ἀκόμα μεγαλύτερες δυσκολίες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ιστορικῶν γεγονότων, διότι εἶναι διαποτισμένες μὲ μεγάλη δόση φαντασίας, μὲ συμφυρομῶς γεγονότων καὶ προσώπων, μὲ ἀναχρονισμοὺς καὶ ἄγνοια κυρίως τῶν πηγῶν. Τὸ κυριότερο ιστοριογραφικὸ πρόβλημα τῆς Ἀθωνιάδος ἐμφανίζεται δηλαδὴ ὡς ζήτημα μεθοδολογικὸ, καὶ αὐτὸ μὲ διπλὴ ἔννοια. Ἄφενὸς τίθεται τὸ μεθοδολογικὸ ζήτημα τῆς κριτικῆς ἀποτίμησης καὶ ἀξιοποίησης τῶν μαρτυριῶν. Μεθοδολογικὸ αἶτημα ἐπίμοχθο μὲν ἀλλὰ ρεαλιστικὸ καὶ σχετικὰ πραγματοποιήσιμο. Ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ μεθοδολογικοῦ ζητήματος εἶναι ἀσύγκριτα δυσκολότερη. Ἀναφέρεται στὸ γενικότερο ζήτημα τῆς ἐλλιποῦς τεκμηρίωσης, δηλαδὴ τῆς ποσοτικῆς ἀνεπάρκειας καὶ κυρίως τῆς ἀποσπασματικότητος τῶν πηγῶν τῆς ιστορίας τοῦ γένους κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς δουλείας. Σὰς παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ ἐξηγήσω κάπως ἀναλυτικότερα, τί ἐννοῶ ἀκριβῶς μὲ αὐτὴ τὴ διαπίστωση. Ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας εἶναι ἐποχὴ σχετικὰ πολὺ πρόσφατη καὶ γιὰ ἄλλες περιοχὲς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἡ γνώση τῆς ιστορίας του εἶναι σχεδὸν ἐξαντλητικὴ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Εἰδικότερα ἡ ιστορία μεγάλων καὶ ὀργανωμένων θεσμῶν, ὅπως ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ μονές, μπορεῖ νὰ γραφεῖ μὲ ὑπερεπάρκεια ἐνὸς εὐρύτατου φάσματος ἔσω καὶ θύραθεν πηγῶν. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴν ιστορία, τὴν ιστορία γενικότερα τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, αὐτὴ ἡ δυνατότητα δὲν προσφέρεται μέχρι πολὺ ἀργά, μέχρι δηλαδὴ τῆς ἐποχῆς τῆς δημιουργίας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1830 ἀρχίζουμε νὰ διαθέτουμε μὲ κάποια πληρότητα ἀρχεακὲς σειρές, ἀπὸ πλείστες περιοχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Τὸ κεφάλαιο τῆς ιστορίας, ποῦ γιὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα θὰ μποροῦσε κάπως ἐπαρκέστερα νὰ μελετηθεῖ, δὲν εἶναι οὔτε ἡ ιστορία τῶν ὀρθόδοξων πατριαρχείων οὔτε ἡ ιστορία τῶν πόλεων ἢ τῆς οικονομικῆς

ή πνευματικής ζωής. Είναι μόνο η ιστορία του Ἁγίου Ὁρους, διότι μόνο στην περίπτωση αυτή διαθέτουμε σχετικῶς δὲ μόνο, πληρέστερα σώματα πηγῶν ποὺ μποροῦν νὰ ἐπιτρέψουν τὴ συγκρότηση τοῦ ἐλάχιστου ἐκείνου τῶν βεβαιότητων τῆς ιστορικής γνώσης ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ συγγραφεῖ ἡ ιστορία ὡς ἀφήγηση ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ ὄχι ὡς αἰνίγμα. Ὅμως καὶ στην περίπτωση τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα σὲ σχέση μὲ ἓνα καίριας σημασίας περιστατικὸ τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὴν ιστορία τῆς Ἀθωνιάδος σχολῆς, τὸ ἐλάχιστο τῶν βεβαιότητων τῆς ιστορικής γνώσης δὲν μπορεῖ μὲ ἀσφάλεια νὰ συγκροτηθεῖ, κυρίως διότι δὲν τὸ ἐπιτρέπουν οἱ διαθέσιμες πηγές, ποὺ παραμένουν ἀποσπασματικές, κυρίως στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀρχειακῶν τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται τελείως σποραδικὰ καὶ σπάνια. Ἐχοντας αὐτὲς τὶς γενικότερες μεθοδολογικὲς παραμέτρους τοῦ ζητήματος ὑπόψη μας μποροῦμε νομίζω νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἀπογραφή τῶν βεβαιότητων, τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ζητουμένων τῆς ιστοριογραφίας τῆς Ἀθωνιάδος. Ὡς πρὸς τὶς βεβαιότητες, δηλαδὴ τὸ ἐλάχιστο τῶν βεβαιότητων, ὅπως τὸ προσδιορίσαμε προεισαγωγικά, μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὰ ἑξῆς:

Γνωρίζουμε, πρῶτον, μὲ ικανοποιητικὴ βεβαιότητα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα πατριαρχικά ἔγγραφα ποὺ ἰδρύουν τὴ σχολή, τὸ 1748 καὶ τὸ 1753, ὅτι ἡ πρωτοβουλία τῆς ἰδρύσεως προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα τοῦ Βατοπαιδίου καὶ δὴ ἀπὸ τὸν Προηγούμενο Μελέτιο Βατοπαιδινό¹. Στὴν βεβαιότητα αὐτὴ ἀντιπαρατίθενται πολλὰ ἐρωτηματικά: ὑπὸ ποιῆς συνθήκης καὶ μὲ ποῖο ἀκριβῶς σκεπτικὸ ἀποφασίζουν οἱ πατέρες τοῦ Βατοπαιδίου καὶ ὁ γέρον Μελέτιος νὰ προβοῦν στὴν ἐνέργεια αὐτὴ δὲν τὸ γνωρίζουμε ἀκριβῶς. Ὅπως ἄλλωστε δὲν γνωρίζουμε μὲ τὴ δέουσα ἀκρίβεια τὰ σχετικὰ μὲ τὴ σημαντικότερη αὐτὴ ἀγιορειτικὴ μορφή τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰῶνα, τὸν Μελέτιο τὸν Βατοπαιδινό, μορφή ποὺ ὄραματίστηκε καὶ ἴδρυσε «φροντιστήριον τοιοῦτον οἶον

1. Γεράσιμος Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Ἀθήνα 1903 (ἀνατύπωση 1988), σσ. 142-150· Μανουὴλ Γεδεών, *Ὁ Ἄθως*, Κωνσταντινούπολη 1885, σ. 167. Γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ λειτουργία τῆς Σχολῆς ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ μνημονεύσω τὶς δύο παλαιότερες ἐργασίες μου, "Athos and the Enlightenment", *An Orthodox Commonwealth. Symbolic Legacies and Cultural Encounters in Southeastern Europe*, Aldershot 2007, Μελέτη ἀρ. VII καὶ «Ἡ Μονὴ Βατοπαιδίου καὶ ἡ παιδεία τοῦ γένους. Ἡ συνεισφορά τῆς Ἀθωνιάδας», *Ἰερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου. Ἱστορία-παραδόση-τέχνη*, Ἅγιον Ὅρος 1996, σσ. 72-80.

δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν κρίση ἐνὸς τροφίμου τῆς Ἀθωνιάδος, τοῦ Σεργίου Μακραίου². Σὲ σχέση με τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν γενικότερη δράση τοῦ γέροντος Μελετίου μποροῦμε πάντως νὰ ἐλπίσουμε ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν μεταβυζαντινῶν ἀρχείων τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ δὴ τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου θὰ ἀποκαλύψει ἀκόμη ἀρκετά, ἂν καὶ πρέπει νὰ σᾶς καταθέσω ὅτι στὶς συζητήσεις ποὺ εἶχαμε κατ' ἰδίαν με τὸν κύριο Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη δὲν ἐπικράτησε ιδιαίτερη αἰσιοδοξία ὅτι θὰ βρεθοῦν αὐτὰ τὰ τεκμήρια. Καταθέτω τὴν ἐπισήμανση αὐτὴ ὡς ἓνα ἱστοριογραφικὸ ζήτημα καὶ ὡς ὑποθήκη σὲ μελλοντικούς ἐρευνητές.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀθωνιάδος ὁ ἱστοριογραφικὸς προβληματισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ ἐμπλουτιστεῖ, ἐὰν στοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς ἰδρύσεως προσθέταμε πλᾶι στὸν Προηγούμενο Μελέτιο καὶ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο Ε' (1748-1751, 1752-1757), ὁ ὁποῖος κυρίως πρωτοστατεῖ στὴν ἀνάθεση τῆς σχολαρχίας στὸν Εὐγένιο Βούλγαρη τὸ 1753. Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Κυρίλλου Ε' θὰ μποροῦσε νὰ ἐντάξει τὴν ἰδρυση καὶ ἐν συνέχειᾳ τὴν ἀναβάθμιση τῆς Ἀθωνιάδας στὴ γενικότερη στρατηγικὴ τῆς Ἐκκλησίας στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰώνα με στόχο τὴν γενικότερη ἀνασύνταξη τοῦ γένους³. Στὴ διαμόρφωση καὶ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς πρωτοστατοῦσε ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Ε' με τὴν ὑποστήριξη τῶν γουναράδων τῆς Πόλης, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κηδεμονεύουν οἰκονομικὰ τόσο τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὅσο καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Μήπως ὁ γενικότερος σχεδιασμὸς γιὰ τὴν ἀνάκαμψη τοῦ γένους καὶ τῶν πνευματικῶν του θεσμῶν περιλάμβανε καὶ τὴν ἀναβάθμιση τῆς Ἀθωνιάδος με τὴ σύμπραξη καὶ τῶν πατέρων τοῦ Βατοπαιδίου; Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ διερευνηθεῖ, ἂν καὶ οἱ πηγὲς εἶναι ὁμολογουμένως ἐξαιρετικὰ φειδωλές, πρῶτον ἢ οἰκονομικὴ ἐμπλοκὴ τοῦ ἐσναφίου τῶν γουναράδων στὴν ἀναμόρφωση τῆς Ἀθωνιάδος, καὶ δεῦτερον οἱ ἐνδεχόμενες ἐπιπτώσεις τῆς συμβολῆς τους στὴν ἀποφασι-

2. Σέργιος Μακραῖος, «Ἵπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ'*, ἐπιμ. Κωνσταντίνου Σάθα, Βενετία 1872, σ. 219.

3. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Πρωτοβουλίες τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰώνα. Ὑποθέσεις γιὰ τοὺς συντελεστὲς τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς στρατηγικῆς», *Πορευθέντες, Χριστήριος τόμος πρὸς τιμὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου*, Ἀθήνα 1997, σσ. 425-430.

στική στροφή προς τον Διαφωτισμό που αντιπροσώπευε ή πρόσκληση προς τον Βούλγαρη.

Ἄν θὰ μπορούσαμε νὰ προσδώσουμε στὴ λειτουργία τῆς Ἀθωνιάδας αὐτὴ τὴ γενικότερη διάσταση, μήπως θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ με αὐτὴν καὶ ἡ παροδικὴ ἔστω λειτουργία τυπογραφείου στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου ἐκδόθηκε ἕνα μόνον βιβλίο τὸ ἔτος 1759 ἀλλὰ πόνημα λογίου ποῦ ἔχει συνδεθεῖ με τὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς, τοῦ Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη⁴; Ἄν καὶ τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε στὴ Μέγιστη Λαύρα μᾶλλον παρὰ στὸ Βατοπαίδι, ὅπου θὰ ἀνέμενε κανεὶς νὰ ἐντοπίζεται μία τέτοια πρωτοβουλία, ἡ ἔνδειξη τῆς γενικότερης ἐμπλοκῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὴν Ὀρθόδοξη στρατηγικὴ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰώνα, εἶναι ὅπωςδήποτε ἐνδιαφέρουσα.

Δεύτερον γνωρίζουμε ἐπίσης με ἰκανοποιητικὴ βεβαιότητα τὴ διαδοχὴ τῶν σχολαρχῶν τῆς Ἀθωνιάδος κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς λειτουργίας τῆς: Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, ὁ λογιότερος ἀγιορείτης τῆς ἐποχῆς του, ὁ ἐκλελεγμένος Ἀγάπιος Ἀγιοταφίτης, ποῦ ἡ τραγικὴ του μοίρα δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του καὶ τοῦ ὁποίου τὴν σύνδεση με τὴν σχολὴ ἔκανε πρὶν ἀπὸ τριάντα σχεδὸν χρόνια στὸ σημαντικό του ἄρθρο γιὰ τὴν Ἀθωνιάδα ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου ἀναδιφώντας τὰ χειρόγραφα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος⁵, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, Εὐγένιος ὁ πάνυ τῆς ἐποχῆς του, καὶ τέλος ὁ Νικόλαος Ζερζούλης⁶. Ἡ διαδοχὴ αὐτὴ καλύπτει τὴν ἱστορία μιᾶς περιόδου δεκαπενταετίας. Ἐδῶ ὅμως τελειώνουν οἱ βεβαιότητες καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό. Ἡ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς σχολῆς σὲ αὐτὴ τὴν πρώτη καὶ λαμπρότερή της φάση εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα ἀποσπασματικὴ καὶ ἔμμεση. Τί δίδαξαν οἱ σχολάρχες; Ποιοὶ ἦταν οἱ μαθητές; Πῶς ἐξελίχθηκαν οἱ σχέσεις με τὴν ἰδρυτριά καὶ τροφὸ Μονὴ καὶ εἰδικότερα με τὸν γέροντα Μελέτιο καὶ με τὴν ὑπόλοιπη ἀθωνικὴ κοινωνία, τὰ γνωρίζουμε λιγότερο ἰκανοποιητικὰ καὶ πάντως ὄχι με πληρότητα. Γνωρίζουμε παραδείγματος χάρι ὅτι ὁ Νεόφυτος δίδαξε γραμματικὴ, ὁ διάδοχός του Εὐγένιος μᾶς ἀποκαλύπτει ὁ ἴδιος τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων

4. Emile Legrand, *Bibliographie Hellenique XVIIIe siècle*, ἐπιμ. Louis Petit – H. Pernot, Παρίσι 1918, τόμ. I, σσ. 494-497.

5. «Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδος», *Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1963, σσ. 91-92.

6. Kitromilides, "Athos and the Enlightenment", σσ. 260-261.

ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Παραθέτω ἀπὸ τὸ γνωστὸ γράμμα τοῦ Εὐγενίου πρὸς τὸν διάκονο Κυπριανὸ τὸν Κύπριο: «Ἐκεῖ μὲν ἀγωνίζεται ὁ Δημοσθένης κατὰ τοῦ Μακεδόνος θαρρύνων τοὺς Ἀθηναίους, ἐκεῖ δὲ ραψωδεὶ ὁ Ὅμηρος τὰς ἀνδραγαθίας τὰς ὑπὸ τὸ Ἴλιον· ἐκεῖ δὲ ἱστορεῖ μὲ ὕψος τῆς Ἑλλάδος τὴν στάσιν ὁ Θουκυδίδης· ἐκεῖ δὲ ἀφηγεῖται ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἰωνίζων τὰς ἀρχαιότητας καὶ τρόπαια κατὰ τῶν βαρβάρων. Ἐδῶ καὶ ὁ Πλάτων θεολογεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πολυπραγμονεῖ τὴν φύσιν καὶ Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ καὶ Ἄγγλοι προβάλλουσι τὰ νεωτερικὰ αὐτῶν συστήματα»⁷.

Βλέπουμε ὅτι διδάσκονται ἀνθρωπιστικὰ γράμματα, ἀρχαῖα καὶ νεώτερη θύραθεν φιλοσοφία. Ἀπὸ τῆ συγκεκριμένη μαρτυρία πηγάζει ἢ πληροφορία ὅτι στὴν Ἀθωνιάδα, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ἐρμηνεύοντας τὸν γλαφυρὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περιγράφει ὁ Βούλγαρης τὸ περιεχόμενο τῶν μαθημάτων, ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία διδάσκονταν οἱ *Φιλιππικοὶ λόγοι* τοῦ Δημοσθένη, ἢ *Ἰλιάδα* ἀλλὰ ὄχι ἢ *Ὀδύσσεια* τοῦ Ὁμήρου, τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδη, τὰ *Φυσικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ κάποια θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος κείμενα τοῦ Πλάτωνα, ἐνδεχομένως, προσπαθώντας κανεὶς νὰ εἰκάσει ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν διαλόγων, ὁ *Φαίδων* καὶ ὁ *Τίμαιος*. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι διδάσκονταν τὰ νεωτερικὰ συστήματα γάλλων, γερμανῶν καὶ ἀγγλῶν φιλοσόφων.

Ἡ διασταύρωση τῆς πληροφορίας αὐτῆς μὲ ἄλλες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ποὺ δημοσίευσε ὁ Βούλγαρης τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, μισὸ αἰῶνα δηλαδὴ μετὰ τὴ συγγραφή τοῦ χωρίου ποὺ σχολιάζουμε, ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσουμε ὅτι τὰ νεωτερικὰ αὐτὰ συστήματα ἴσως νὰ διαλάμβαναν τὶς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις τοῦ Ντεκάρτ (Καρτεσίου), τοῦ Κρίστιαν Βόλφ (Βολφίου) καὶ τοῦ Τζῶν Λόκ (Λοκίου). Ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες μαθαίνουμε ὅτι ὁ Βούλγαρης δίδασκε ἐπίσης γεωμετρία καὶ λατινικά. Ἀπὸ παλαιότερα μάλιστα εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἢ πρόθεση νὰ προσκληθεῖ γερμανὸς καθηγητὴς ἀπὸ τὴν Χάλλη γιὰ νὰ διδάξει τὴ λατινικὴ γλῶσσα στοὺς σπουδαστές⁸. Δὲν τεκμαίρε-

7. [N. Λογάδης], *Παράλληλον φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ*, Κωνσταντινούπολη 1830, σσ. 82-91, ἰδίως σ. 91.

8. Γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν λατινικῶν στὴν Ἀθωνιάδα βλ. Ἀγγέλου, «Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδας», σ. 96. Γιὰ λεπτομέρειες σὲ σχέση μὲ τὴν πρόσκληση καθηγητῆ ἀπὸ τὴ Χάλλη βλ. Ulrich Moennig, *Οἱ νεοελληνικὲς ἐκδόσεις τῆς Typographia orientalis τοῦ Johann Heinrich*

ται, αντίθετα, από τις υπάρχουσες μαρτυρίες ότι ο κλεινός Εὐγένιος δίδαξε ιερά γράμματα ἢ θεολογία. Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνα στοιχεῖο ποὺ συνέτεινε στὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ διδασκαλία του μεταξὺ τοῦ διδακτικοῦ σώματος, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἂν καὶ ὄχι ἀποκλειστικά, μοναχοί; Εἶναι αὐτὸ ἓνα ἐρωτηματικὸ καὶ εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ σημαντικὴ ἡ ἀπορία, διότι ὅπως ξέρουμε ὁ Βούλγαρης, ὅπως ἔχει ἀναλυτικὰ ἐκθέσει ὁ πατὴρ Γεώργιος Μεταλληνός, εἶναι μιὰ μεγάλη θεολογικὴ μορφή, ὁ ὁποῖος συνέγραψε σημαντικὰ ἔργα θεολογικοῦ περιεχομένου⁹, δὲν ξέρουμε ὅμως τί ἀκριβῶς ἐδίδαξε ἀπὸ αὐτὸ τὸ corpus στὴν Ἀθωνιάδα.

Ἐνας τρίτος τομέας, ὅπου ἡ γνώση μας γιὰ τὴν Ἀθωνιάδα εἶναι ἀρκετὰ ἀσφαλῆς χάρις κυρίως σὲ πρόσφατες ἔρευνες ποὺ συνδέονται καὶ μὲ τὴν γενικότερη ἀναβίωση τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου τὴν τελευταία αὐτῆ δεκαετία τοῦ φθίνοντος αἰῶνα μας, εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἱστορία τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος τῆς Μονῆς. Ὅπως εἶναι πλέον γνωστὸ ἀπὸ τὸν ἐπιβλητικὸ τόμο τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θησαυρῶν ποὺ ἐξέδωσε ἡ Μονή, οἱ μελέτες τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχουν ἀποσαφηνίσει πολλὰ ζητήματα. Τὸ θέμα αὐτὸ δὲν παρουσιάζει μόνον τεχνικὸ ἐνδιαφέρον, ἀπεναντίας ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς μὲ βάση τὶς κτιριακὲς φάσεις τοῦ σωζομένου συγκροτήματος τῆς Ἀθωνιάδος στὸν λόφο νοτιοδυτικὰ τῆς Μονῆς, προκύπτουν σημαντικότερες διαπιστώσεις σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἱστορία τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος ἀποκαλύπτει τὶς δύο κύριες φάσεις τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς: τὴν πρώτη κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1750, τὴν ἐποχὴ τῆς σχολαρχίας τοῦ Εὐγενίου δηλαδὴ ποὺ συνδέεται μὲ τὴν δυτικὴ πτέρυγα τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ συγκροτήματος, καὶ τὴ δεύτερη ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ χώρου τῆ δεκαετία τοῦ 1780 ἐπὶ σχολαρχίας Κυπριανοῦ τοῦ Κρητός¹⁰, ποὺ δὲν πρέπει νὰ

Callenberg (1746 ἕως 1749 ἢ 1751 περ.), Ἀθήνα 1999, σσ. 46-56.

9. π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ Θεολόγος Εὐγένιος Βούλγαρης (Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση)», *Εὐγένιος Βούλγαρης. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, ἐπιμ. Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ἀθήνα 2009, σσ. 293-310.

10. Καισάριος Δαπόντες, «Ἱστορικὸς κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ'*, σ. 133, καὶ Μακραιοῦ, *αὐτόθι*, σ. 401.

τὸν συγχέουμε μὲ τὸν προγενέστερο Κυπριανὸ τὸν Κύπριο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφεῖ ὁ Βούλγαρης.

Τὰ ἐντυπωσιακὰ κτίρια τοῦ σημερινοῦ ὀρθογωνίου περιβόλου μὲ τὸν ἐπιβλητικὸ πύργο τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου καὶ τὸ ἀκόμη ἐπιβλητικότερο ὑδραγωγεῖο τοῦ 1785 συνιστοῦν ἄφωνα ἀλλὰ εὐγλωττα ὕλικά τεκμήρια, τὰ ὁποῖα μᾶς ὑπομιμνήσκουν ὅτι εἶναι λάθος νὰ θεωροῦμε ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἀθωνιάδος περιορίζεται στὴν δεκαετία τοῦ 1750 καὶ ὅτι ἡ σχολὴ κλείνει μὲ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ζερζούλη τὸ 1761. Ὡς πρὸς αὐτό, ἴσως νὰ ὑπῆρξε κάπως παραπλανητικὴ ἢ διάσημη ἀποστροφή τοῦ ἔτους 1765 μὲ τὴν ὁποῖα ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ περιγράφει τὴν προσωρινὰ ἐγκαταλειφθεῖσα σχολὴ ὡς «φωλεὰν τῶν κοράκων»¹¹. Δὲν παρέμεινε γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰώνα φωλεὰ τῶν κοράκων ἢ Ἀθωνιάδα. Τὸ ἐπιβλητικὸ κτιριακὸ συγκρότημα ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς σχολῆς ἀπὸ 1782 ὡς τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰώνα ἐπιβάλλει πιστεύω νὰ θεωροῦμε τὴν Ἀθωνιάδα ὡς ὑπαρκτὴ ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα στὸ Ἅγιον Ὄρος καθ' ὅλο τὸν δεῦτερο ἡμισυ τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ αἰώνα, αὐτῆς τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς παιδείας τοῦ γένους. Γνωρίζουμε μάλιστα ἀπὸ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου, τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται στὸν Μεγάλο Διερμηνέα Κωνσταντῖνο Ὑψηλάντη, καὶ συνεπῶς μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1796 καὶ 1799, ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ μαθητὲς τῆς Ἀθωνιάδας ἦταν κατανεμημένοι σὲ τέσσερις τάξεις καὶ ὅτι διδάσκονταν κυρίως γραμματικὰ μαθήματα γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἐπάρκεια στὸν χειρισμὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ τὴ Λογικὴ τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου, ποὺ εἶχε στὸ μεταξὺ ἐκδώσει τύποις τὸ μέγιστο αὐτὸ ἔργο του στὴ Λειψία¹².

Μεταξὺ τῶν δύο κυρίων φάσεων τῆς λειτουργίας τῆς Ἀθωνιάδος, δηλαδὴ τῶν περιόδων 1748-1761 καὶ 1782-1800, μεσολαβεῖ μιὰ ἀπόπειρα ἐπαναλειτουργίας τὸ ἔτος 1769 μὲ πρωτοβουλία τοῦ πρώην πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεραφεῖμ Β', μορφῆς σημαντικώτατης γιὰ τὴν γενικότερη δράση του στὸ ὑπόδουλο γένος, ὁ ὁποῖος προσκάλεσε πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ στὸν Ἅθω τὸν διδάσκαλο τῆς σχολῆς τῆς

11. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, *Ἀπολογία*, Βιέννη 1780, σ. 128.

12. Μονὴ Βατοπαιδίου, Παλαιὸ Ἀρχεῖο, Κώδιξ Α', φ. 248. Ἐκδίδεται ἐδῶ διπλωματικὰ σὲ παράρτημα.

Κοζάνης Κύριλλο καὶ τὸν βοηθο τοῦ Ἰωάννη Πέζαρο, γνωστὸ ἀργότερα διδάσκαλο τοῦ γένους στὸν Τύρναβο τῆς Θεσσαλίας, τὸν ὁποῖο μνημονεύει μὲ μεγάλο θαυμασμὸ ὁ μαθητῆς του Κωνσταντῖνος Κούμας¹³. Ἡ ἀπόπειρα αὐτῆ τοῦ πρώην πατριάρχη Σεραφεῖμ ποὺ εἶχε καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ πατριάρχη Θεοδοσίου Β΄ δὲν τελεσφόρησε.

Ἡ τελευταία ἀπόπειρα ἀναζωογόνησης τῆς Ἀθωνιάδος συνδέεται μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ (1801-1806), ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 1801, πρῶτο ἔτος τῆς πατριαρχίας του, ἀπέλυσε συνοδικὴ ἐγκύκλιο ζητώντας τὴν ἐνίσχυση τοῦ γένους γιὰ τὴ σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἡ πληροφορία αὐτῆ, ἀθησαύριστη στὶς παλαιότερες πηγές¹⁴, ἔγινε γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη καὶ δημοσίευση τῆς ἐγκυκλίου ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρὰ τὸ 1957¹⁵. Σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Καλλινίκου Ε΄ καὶ τὴ σχετικὴ ἐγκύκλιο θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ ἀναγγελία ἀπὸ τὸν Κοραῖ τὸ 1803 περὶ τῆς ἐπικείμενης ιδρύσεως πανεπιστημίου στὸ Ἅγιον Ὅρος¹⁶ ἀλλὰ καὶ ἡ σημαντικὴ χειρονομία τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη νὰ μεριμνήσει γιὰ τὸ «ἐν τῷ ἀγιωνυμῷ ὄρει τοῦ Ἀθωνος σχολεῖον, τὸ κατὰ τὸ Βατοπέδιον ἐστηριγμένον», στὴ διαθήκη του στὶς 16 Ἀπριλίου 1805 κληροδοτώντας σὲ αὐτὸ ποσὸν χιλίων ρουβλίων¹⁷.

Τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Καλλινίκου Ε΄ γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς Ἀθωνιάδος ἀκολούθησε τὸ ἐπόμενο ἔτος ἄλλη ἐγκύκλιος τῶν ἐπιτρόπων τῆς Σχολῆς πρὸς συνεπιτρόπους σὲ ὁλόκληρο τὸ γένος γιὰ τὸν συντονισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τους, ὥστε νὰ εὐοδωθεῖ τὸ ἐγχείρημα. Τὰ δύο κείμενα εἶναι ἄκρως σημαντικὰ καὶ ἀξίζουν ἓνα σύντομο σχόλιο. Ἀπὸ τὰ πολλὰ ζητήματα ποὺ ἀνακύπτουν συγκρατῶ ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Πατριάρχου ὅτι ὀρίζεται πρῶτος διδάσκαλος τῆς ἀνακαινισμένης σχολῆς ὁ καθηγητῆς τῶν Φιλοσοφικῶν μαθημάτων: «προηγεῖσθαι ἀπάντων τῶν ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Φιλόσοφου τῶν Διδασκάλων». Τὸ πνεῦμα τοῦ Βούλγαρη

13. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἰωάννινα 1960, σ. 97 καὶ Κ. Κούμας, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ΄, Βιέννη 1830, σ. 567.

14. Π.χ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, ἐπιμ. Ν. Α. Φορόπουλος, Ἀθήνα 1996, σσ. 589-592.

15. Κ. Θ. Δημαρὰς, «Ἡ σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὰ 1800», *Ἑλληνικά* 15 (1957), σσ. 141-171.

16. Α. Coray, *Mémoire sur l'état actuel de la civilization dans la Grèce*, Παρίσι 1803, σ. 65.

17. *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως*, ἐπιμ. Γ. Αἰνιάν, Ἀθήνα 1838, τόμ. Α΄, σ. λε΄.

φαίνεται να ἐπιζητεί, ἡ Ἀθωνιάδα, μὲ βούληση τῆς Ἐκκλησίας, παραμένει ἀνοιχτὴ στὸν Διαφωτισμό. Ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιο τῶν συνεπιτρόπων συνάγεται ἓνας πλουσιότατος ἀμητὸς προσωπογραφικῶν πληροφοριῶν, ποὺ δείχνουν ὀλόκληρο τὸ γένος, ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ σὲ ὅλο τὸ εὖρος τῆς διασπορᾶς, νὰ στρατεύεται ὑπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνανεωμένης Ἀθωνιάδος. Ἄς συγκρατήσουμε ἀπὸ τὸν μακρὸ κατάλογο τῶν ἐπιτρόπων δύο ὀνόματα. Στὴν Κωνσταντινούπολη ἓνας ἐκ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐσναφίων ποὺ ἀναλαμβάνουν τὴν «χρηματικὴν μέριμναν καὶ ἐπιμέλειαν τῆς σχολῆς» εἶναι ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, πατέρας τοῦ ἐθνικοῦ ἱστοριογράφου, ἀπὸ τῆ Βυτίνα τῆς Ἀρκαδίας. Τὸ ἄλλο ὄνομα ποὺ ξεχωρίζει εἶναι ὁ συνεπίτροπος ἀπὸ τὸ Παρίσι: ὁ Σοφολογιώτατος κύριος Διαμαντῆς Κοραῆς. Ἀξιοσημείωτη εἶναι καὶ ἡ μνεῖα ποὺ κάνουν οἱ συντάκτες τῆς ἐπιστολῆς στὴν ἔναρξη ἀκριβῶς τοῦ κειμένου τους τῆς συμβολῆς τοῦ Βούλγαρη στὸ σχολεῖον τοῦ Ἄθωνος, «τοῦ θαυμασιῶς συγκροτηθέντος ἐπὶ τῆς σχολαρχίας τοῦ Σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως». Ἡ Ἐκκλησία, ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ ἐμπόριο συμπορεύονται καὶ πάλι στὴν ὑπηρεσία τῆς παιδείας τοῦ γένους καὶ ὁ Ἄθως καὶ τὸ σχολεῖο του παραμένουν ὁ πρῶτος φάρος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ὑπάρχουν, ὠστόσο, δύο ἄλλες πτυχὲς τῆς ἱστορίας τῆς Ἀθωνιάδος, ὅπου οἱ γνώσεις μας εἶναι ἀποκαρδιωτικὰ ἐλλιπεῖς καὶ συγκεχυμένες, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ καθιστοῦν τὸ ὅλο ζήτημα τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἱστορικῆς εἰκόνας τῆς σχολῆς πραγματικὸ γρίφο καὶ πεδίο ὅπου συχνὰ λειτουργεῖ ἡ αὐθαίρετη βούληση τῶν σχολιαστῶν καὶ ἡ φαντασία ἀντὶ τῆς ἐπιστημονικῆς κρίσης. Ἡ μία πτυχὴ ἀφορᾷ στὸ μεγίστης σημασίας ζήτημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς. Πόσοι, ποιοὶ καὶ πότε φοίτησαν στὴν Ἀθωνιάδα δὲν εἶναι μὲ ἀκρίβεια γνωστὰ. Γνωρίζουμε λαμπρὰ ὀνόματα τῆς παιδείας τοῦ γένους ποὺ συνδέονται μὲ βεβαιότητα μὲ τὴν Ἀθωνιάδα, ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, ὁ Χριστόδουλος Εὐσταθίου Παμπλέκης, ὁ Γαβριὴλ Καλλονάς, ὁ Σέργιος Μακραῖος, ὁ Ἀθανάσιος Πάριος καὶ ὁ σημαντικότερος ὅλων ὡς πρὸς τὴν δράση καὶ τὴν ἐπίδρασή του, ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Μὲ τὴ σχολὴ εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ συνδέονται καὶ ἄλλες λαμπρὲς μορφὲς τῆς γενικότερης βαλκανικῆς πνευματικῆς ἱστορίας, ὅπως ὁ Παῖσιος ὁ Χιλανδαρινός, μοναχὸς στὴν γειτονικὴ Μονὴ Χιλανδαρίου, συγγραφέας τῆς πρώτης ἱστορίας τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἴσως νὰ γνωρίζετε ὅτι ὑπάρχουν βούλγαροι ἱστορικοὶ

ποῦ προσπαθοῦν νὰ τὸν συνδέσουν χωρὶς ὅμως σαφῆ τεκμήρια μὲ τὴν Ἀθωνιάδα¹⁸. Ἡ σχέση ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ παντελῶς. Ἡ αἴγλη τῆς Ἀθωνιάδος κέντρισε τὴ φιλομάθεια καὶ τοῦ Δοσιθέου Ὁμπράντοβιτς, τοῦ μεγάλου Διαφωτιστῆ τῶν Σέρβων, ἀλλὰ ἡ ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας της τὸν ὀδήγησε ἀπὸ τὸ Χιλανδάρι, ὅπου ἔφτασε τὸ 1765 στὴν Σμύρνη, ὅπου φοίτησε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή. Ἀναφέρει ὁ Δοσιθέος στὴν αὐτοβιογραφία του ὅτι εὕρισκόμενος στὴ Σερβία, στὴν δική του Μονή, τὸ Ηορονο, εἶχε ἀκούσει γιὰ τὴν Ἀθωνιάδα καὶ ἡ αἴγλη τῆς Σχολῆς τὸν προσήλκυσε νὰ σπουδάσει ἐκεῖ, ἀλλὰ ὥσπου νὰ φτάσει στὸ Ἅγιον Ὄρος εἶχε ἀνασταλεῖ ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς καὶ ἔτσι ἀντὶ τῆς Ἀθωνιάδας σπούδασε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης¹⁹.

Γνωρίζουμε τὰ ὀνόματα τριάντα τεσσάρων ἀκόμη σπουδαστῶν ποῦ υπέγραψαν στὶς 8 Ἰανουαρίου 1759 ἔκκληση στὸν πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ τὸν Καράκαλο, νὰ παρέμβει γιὰ νὰ ἀποσοβῆσει τὴν παραίτηση ποῦ ἐτοιμαζόταν νὰ ὑποβάλει ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης²⁰. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ὅμως παραμένουν ἀπλὰ ὀνόματα, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μὲ ὑπαρκτὰ ἱστορικὰ πρόσωπα τῶν ὁποίων ἡ δράση στὴ διακονία τῆς παιδείας τοῦ γένους νὰ μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ μὲ τὴν μαρτυρία καὶ ἄλλων πηγῶν. Ἡ ἔλλειψη τεκμηρίων ἀφήνει βέβαια ἀνοιχτὸ τὸ πεδίο στὴν φαντασία. Πολλὲς φορὲς σὲ δικαιολογημένους εὐσεβεῖς πόθους, ἀλλὰ εὐσεβεῖς πόθους παρ' ὅλα αὐτά. Ἔτσι χάρη στὸ ρομαντισμὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα συνδέθησαν μορφὲς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μὲ τὴ σχολή, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Ρήγας Βελεστινλής, παρὰ τὴν ἔλλειψη σταθερῶν μαρτυριῶν καὶ παρὰ τὴν περὶ ἀντιθέτου φορὰ τῶν χρονολογικῶν ἐνδείξεων. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ γνώση μας τῆς βιογραφίας τοῦ Ρήγα, αὐτῆς τῆς μεγάλης μορφῆς, εἶναι ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴ ὀριοθέτηση τῆς δράσης του πάρα πολὺ ἐλλιπὴς μέχρι περιόπου τὴν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς τοῦ.

18. V. Velchev, *Paissi of Hilendar. Father of the Bulgarian Enlightenment*, Σόφια 1981, σσ. 84-86.

19. *The Life and adventures of Dimitrije Obradović*, μεταφρ. George Rappall Noyes, Berkely καὶ Los Angeles, 1953, σσ. 232-233, 241-242.

20. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, σσ. 31-33. Στὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρεται καὶ ὁ Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, σ. 547, σημ. 4, ἀλλὰ ἐσφαλμένα λέγει ὅτι ἀπευθύνεται στὸν Σεραφεῖμ Β΄ (ἴσως λόγω τοῦ ὅτι ἐκεῖνος πατριάρχης τὸ ἔτος 1759) καὶ ἐπίσης ἐσφαλμένα ταυτίζει τὸν ὑπογράφοντα Χριστόδουλο ἐξ Ἄρτης μὲ τὸν Χριστοφόρο Προδρομίτη.

Ἄφῃσα τελευταῖο τὸ πιὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς διαμάχης καὶ τῆς διχογνωμίας ποὺ συντάραξαν τὴν Ἀθωνιάδα τὰ τελευταῖα τρία χρόνια τῆς γυμνασιαρχίας τοῦ Βούλγαρη καὶ προδίκασαν τὴν παραίτηση τοῦ ἰδίου καὶ τελικὰ τὴν ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς. Ἐδῶ ἀντιμετωπίζουμε ὄντως ἓνα σοβαρὸ ἱστοριογραφικὸ πρόβλημα, ἐπειδὴ οἱ διαθέσιμες μαρτυρίες εἶναι τόσο περιορισμένες, φειδωλὲς καὶ ἀντιφατικὲς μεταξύ τους. Οἱ οὐσιαστικοὶ λόγοι τῶν διενέξεων δὲν εἶναι μὲ ἀκριβεία γνωστοί. Ἀπ’ ὅλες τὶς πλευρὲς ἀφήνονται ὑπαιτιγμοὶ ποὺ μᾶς ὑποφιάζουν, ἢ περιέργεια ὅμως παραμένει μέχρι σήμερα ἀνικανοποίητη. Φαίνεται ὅτι εἰσηγητὴς τῆς φιλονικίας ὑπῆρξε ὁ γραμματιστὴς Παναγιώτης Παλαμᾶς ποὺ εἶχε διατελέσει ὑποδιδάσκαλος ἐπὶ Βουλγάρως, ποὺ ἀντιπαθοῦσε τὸν Βούλγαρη καὶ ἀντιπολιτευόταν τὴν νεωτερικὴ του διδασκαλία. Πρωταγωνιστὴς πάντως τῆς διαμάχης φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ μελλοντικὸς ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος καὶ ὄχι ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, στὸν ὁποῖον μᾶλλον ἄδικα μεταγενεστέρως καταλογίστηκαν οἱ εὐθύνες καὶ τοῦτο ἀρκετὰ ἀναχρονιστικά. Ποιὸ ἦταν ὄντως τὸ διακύβευμα δὲν γνωρίζουμε. Οὔτε ὁ Βούλγαρης τὸ δηλώνει ρητὰ στὴν περίφημη ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πρῶην προστάτη του καὶ πρῶην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο Ε’²¹.

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Εὐγένιος ἀναφέρει ὅτι «διεμερίσθη τὸ σχολεῖον εἰς τέσσερας τετραρχίας καὶ οἱ μὲν ἦσαν πατριαρχίται, ὅπαδοι τοῦ πατριάρχου, οἱ δὲ μελετῆται, ὅπαδοι τοῦ Μελετίου τοῦ προηγουμένου, οἱ δὲ παναγιωτῆται, οἱ δὲ εὐγενῆται».²² Ποιὲς ὅμως ἦσαν οἱ οὐσιαστικὲς διαφωνίες ποὺ προκαλοῦσαν τὴ διάσπαση; Δὲν τὸ μαθαίνουμε ἀπὸ καμιὰ πηγὴ. Ἄλλωστε οὔτε ποιὲς ἦταν ἀκριβῶς οἱ ἐπιπτώσεις τῶν εὐρύτερων διακυμάνσεων στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ Ἁγίου Ὅρους αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, δηλαδή τοῦ ἀρχομένου Κολλυβαδικοῦ κινήματος καὶ τῆς μεγάλης συζήτησης περὶ συνεχοῦς μεταλήψεως. Ποιὸς ὑπῆρξε ὁ ἀντίκτυπος στὴ διαμόρφωση τῶν πνευμάτων στὴν Ἀθωνιάδα, δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ μὲ βεβαιότητα, διότι δὲν γνωρίζουμε τὰ πρόσωπα καὶ τὶς ἀπόψεις τους. Ὁ Ἀθανάσιος Πάριος πάντως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ

21. Εὐγένιος Βούλγαρης, «Ἐπιστολὴ ἀπολογητικὴ πρὸς τὸν πρῶην πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριον Κύριλλον», *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως*, ἐπιμ. Γ. Αἰνιάνος, Ἀθήνα 1838, τόμ. Α’, σσ. 54-64.

22. *Αὐτόθι*, σ. 56.

ὅτι τὰ σκάνδαλα, ὅπως τὰ ἀποκαλεῖ, οἱ διστάμενες ἀπόψεις δηλαδή στὴν Ἀθωνιάδα, ἐκπήγαζαν ἀπὸ ἄλλα αἷτια καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸν ἴδιο²³.

Πάντως ἴσως νὰ ἔπρεπε νὰ προστεθεῖ ἐδῶ μία σοβαρὴ διευκρίνιση. Θὰ ἦταν ἀπλουστευτικὸ νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴν παραίτηση τοῦ Βούλγαρη μὲ μία γενικὴ ἀναγωγὴ στὸ σχῆμα τῆς σύγκρουσης τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ μοναστικοῦ συντηρητισμοῦ. Αὐτὸ τὸ ἐρμηνευτικὸ σχῆμα δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ σὲ συγκεκριμένα δεδομένα σὲ σχέση μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὶς στάσεις τους. Συγκεκριμένα ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, προκάτοχος τοῦ Βούλγαρη στὴ σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδος, ἀργότερα ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τοῦ κολλυβαδικοῦ κινήματος, δὲν ἐκδήλωσε ποτὲ ἐχθρότητα ἢ ἐπιφυλακτικὴ ἀπέναντί του, ἀλλὰ ἀντιθέτως πρωτοστάτησε στὴν ἀρχικὴ πρόσκλησή του, ἔχοντας διατελέσει παλαιὸς μαθητῆς του στὴ σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι ὁ Νεόφυτος ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀθωνιάδα λίγο μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ Βούλγαρη, ἀλλὰ αὐτὸ ὀφειλόταν ὄχι σὲ διαφωνία ἢ ρήξη μεταξὺ τους ἀλλὰ στὴν ἐπιθυμία τοῦ Νεοφύτου νὰ ἀποσυρθεῖ στὶς σκῆτες τῆς νοτιότερης Ἀθωνικῆς χερσονήσου, ὅπου ἔτειναν νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ μελλοντικοὶ Κολλυβάδες κατὰ τὴν πρώιμη αὐτὴ φάση τῆς συγκρότησης τῆς ὁμάδας τους²⁴. Ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη ἀλληλογραφία τους, οἱ σχέσεις μεταξὺ Εὐγενίου καὶ Νεοφύτου παρέμειναν ἀγαθές. Στὴ στάση τοῦ Ἀθανασίου Παρίου ἐπίσης, ὅπως μόλις ἐπισημάνθηκε, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπισθεῖ σοβαρὴ ἀντίθεση ἢ ὁποία νὰ μπορεῖ

23. Kitromilides, "Athos and the Enlightenment", σ. 267, βάσει μαρτυρίας τοῦ ἰδίου τοῦ Παρίου ἀπὸ τὸ χ/φ 1344 τῆς ΕΒΕ. Ἡ ἐπιστολὴ παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸν Πατριακὸ κώδικα 407 (ΥΖ). Βλ. π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ἀθανάσιος Πάριος (1721-1813)». Ἐργογραφία-ἰδεολογία-βιβλιογραφικά», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α'* (1995), σ. 327. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὸ ζήτημα βλ. Βασίλειος Μακρίδης, «Ἡ φυγὴ τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη ἀπὸ τὴν Ἀθωνιάδα: Μιὰ μαρτυρία τοῦ Ἀθ. Παρίου στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ., τὸ ἱστορικὸ τῆς πλαίσιου καὶ ἡ σημασία τῆς», *Ἰστωρ* 9 (1996), σσ. 87-108 καὶ 10 (1997), σσ. 139-183.

24. Γιὰ τὸν Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη βλ. Ioannis Zelepos, *Orthodoxe Eiferer im osmanischen Südosteuropa. Die Kollyvadenbewegung (1750-1820) und ihr Beitrag zu den Auseinandersetzungen um Tradition, Aufklärung und Identität*, Wiesbaden 2012, σσ. 189-196, ἰδίως σσ. 190-192 γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὸν Βούλγαρη στὴν Ἀθωνιάδα. Βλ. ἐπίσης, *αὐτόθι*, σσ. 223-232 γιὰ τὸν Πάριο.

νά συνδέσει τὴν παραίτηση τοῦ Βούλγαρη μὲ τὶς γενικότερες διαθέσεις τῶν Κολλυβάδων.

Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐπισκόπηση τῶν ἱστοριογραφικῶν προβλημάτων τῆς Ἀθωνιάδος δημιούργησε μᾶλλον ἐρωτηματικά, παρὰ προσέφερε ἀπαντήσεις σὲ εὐλογες περιέργειες. Ἡ ἀπορία ὅμως εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς ἀναζήτησης τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας. Τὸ χρονικὸ τῆς παλαιᾶς Ἀθωνιάδος γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα εἶναι γνωστὸ μὲ διακυμάνσεις. Ὅμιλῶ γιὰ τὴν παλαιὰ Ἀθωνιάδα, γιατί ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα ξαναλειτουργεῖ ἡ σχολὴ ποὺ ὑφίσταται μέχρι σήμερα. Τὸ χρονικὸ λοιπὸν τῆς παλαιᾶς Ἀθωνιάδος γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα εἶναι ἡ ἱστορία αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἀναζητήσεων καὶ σήμερα, δύομιση ἑκατονταετηρίδες ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς σχολῆς, τιμοῦμε τὴν τόλμη τῶν ὀραματισμῶν ὧσων συνδέθηκαν μὲ τὸ ἐκπληκτικὸ αὐτὸ ἐγχεῖρημα, μὲ στόχο τὴν προαγωγὴ τῆς παιδείας τοῦ γένους καὶ τὴν κραταίωση τοῦ Ὁρθοδόξου του φρονήματος. Τὸ ἐγχεῖρημα ὑπῆρξε τόσο σημαντικὸ καὶ τόσο ἔξω ἀπὸ τὰ μέτρα καὶ τὶς συμβάσεις τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἀνελλιπῶς δημιουργεῖ ἀπορία καὶ περιέργεια στοὺς παρατηρητές. Σήμερα ὅμως μποροῦμε νὰ τὸ προσεγγίσουμε διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς ἔρευνας καὶ τῆς ἀναδίφησης τῶν πηγῶν ποὺ θὰ μπορέσουν ἴσως νὰ δώσουν ἀπαντήσεις ἢ πάντως νὰ συμβάλουν στὴν ἀποσαφήνιση τῶν προβλημάτων. Ὁ πλοῦτος τοῦ ἀρχείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου, ὅπου ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ μερικὰ βιβλία ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη τῆς παλαιᾶς Ἀθωνιάδος, προσφέρουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρία τῆς ἔρευνας ποὺ θὰ ἀποκαταστήσει πληρέστερη τὴν εἰκόνα ποὺ ἄλλωστε ἀρχίζει ἤδη, χάρις στὸν ἀφωνο λόγῳ τῶν ἐρειπίων, νὰ μετακινεῖται ἀπὸ τὴν λήθη καὶ τὸν μῦθο πρὸς τὴν ἱστορία, μὲ τὴν ἀρχέγονη Ἡροδότεια ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης διδάχτηκαν στὴ σχολὴ κατὰ τὴν πιὸ λαμπρὴ καὶ ἐλπιδοφόρο στιγμή τῆς.

Παράρτημα

Ἡ ἀδελφότης τοῦ Βατοπεδίου πρὸς τὸν Μεγάλο Διερμηνέα
Κωνσταντῖνο Ὑψηλάντη
(Μονὴ Βατοπαιδίου, Παλαιὸ Ἄρχεῖο, Κῶδιξ Α', φ. 248)

*Τὴν ὑμετέραν περιφανεστάτην καὶ χριστιανικωτάτην πανένδοξον
ἐκλαμπρότητα δουλικῶς καὶ ἐδαφιαίως προσκυνούμεν.*

Εἶναι βέβαια γνωστὸν εἰς τὰς φιλογενεῖς ἀκοάς της, ὅτι ἡ δυστυχής αὕτη καὶ ἀθλία τοῦ γένους σχολή, τόσον διὰ τοὺς σοφωτάτους διδασκάλους, ὅπου ἐξαρχῆς ἐπλούτησεν, ὅσον καὶ διὰ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν μαθητῶν ὅπου εἰς αὐτὴν πανταχόθεν συνέτρεξαν, ἐφάνη ὡς μία κοινὴ μήτηρ εἰς τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων. Ἐδοξάσθη, ὑψώθη καὶ ὑπὲρ αὐτὴν τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ πολυθρόλυτον τοῦ Ἀριστοτέλους λύκειον. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ τοῦτον ἀγνοούμενον εἰς αὐτὴν, πῶς ἡ τόση μεγάλη δόξα ὅπου ἀπόκτησε, καὶ ἡ κοινωφελεία ὅπου ἔκαμεν, προήλθεν ἀναντιρρόητως ἀπὸ τὴν πρόνοιαν καὶ χρηματικὴν βοήθειαν ὅπου ἀπὸ τοὺς προκρίτους τοῦ γένους μας ἀπελάμβανεν. Καὶ ἐν ὧσιν μὲν τῆς τοιαύτης βοήθειας ἤξιούτο, καὶ καρποὺς μεγάλους προκοπῆς ἀνεβλάστανεν. Ἀφ' οὗ ὅμως ὑστερήθη τοῦ τοιούτου καλοῦ, καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν δυστυχῆ ταύτην κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν τανῦν εὐρίσκεται, ἡ μὲν ὅπως οὖν προκοπὴ καὶ παιδεία παντελῶς ἀπὸ αὐτὴν οὐκ ἐξέλιπεν, χάριτι γὰρ θεία, καὶ διδάσκαλοι ἐν αὐτῇ εἶναι καὶ μαθηταὶ ἀρκετοὶ εὐρίσκονται, εἰς τέσσαρας κλάσεις διηρημένοι, καὶ μαθήματα κατὰ τὸ παρὸν εἰς αὐτοὺς παραδίδονται, γραμματικά, καὶ ἡ λογικὴ τοῦ κῦρ Εὐγενίου. Πλὴν οἱ ἐν αὐτῇ διδάσκαλοι τοῦ ἀναλόγου ὑστεροῦνται μισθοῦ, καὶ οἱ δυστυχεῖς μαθηταὶ τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων, καὶ τὸ σχολεῖον τέως αὐτὸ ἀπὸ τὴν παλαιότητα σαθρωθέν, χρειάζεται ἀνακαινισμόν, τόσον τὰ τεῖχη, ὅσον καὶ ἡ ὀροφή, διὰ τὰ ὁποῖα ὅλα αὐτὰ δεινὰ ὄντα καὶ ἀνυπόφορα κινδυνεύει ὅσον οὐπω τελείως νὰ χηρεύσει καὶ διδασκάλων καὶ μαθητῶν, ἡ τόσον περίφημος καὶ περίδοξος σχολὴ καὶ ἀκολούθως νὰ ὑστερηθῆ καὶ τὸ γένος μας τὴν ὅπως οὖν ψυχικὴν

ώφέλειαν, ὅπου δι' αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἀπολαύσῃ. Φιλόμουσον οὖν εἰδότες καὶ φιλογενῆ, τὴν ὑμετέραν ἔκλαμπρον ἐνδοξότητα παρακαλοῦμεν θερμῶς, ἵνα λάβῃ πρόνοιαν περὶ τῆς συστάσεως τῆς σχολῆς ταύτης ὁμιλοῦσα τὰ εἰκότα τῷ παναγιωτάτῳ Δεσπότη καὶ τοῖς ἁγίοις Γέρουσι ἁγίοις Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς τῆς σχολῆς ἐπιτρόποις, εἴμεθα γὰρ βέβαιοι ὅτι εὐθὺς μόνον ὅπου εἰς τοῦτο ἤθελε κινηθῆ, καὶ πάντες συγκατανεύσουσι καὶ ἡ σχολὴ θέλει λάβῃ τὴν προσήκουσαν εἰς τὰ πάντα ἀποκατάστασιν, διὰ τὰ ὅποια καὶ τὸν προσήκοντα ἡγεμονικὸν θρόνον καὶ τοὺς μισθοὺς ἐπομένως παρὰ Θεοῦ ἀδρούς ἀπολήφεται, καὶ τὴν φήμην ἀείδιον παραπέμψει τοῦ περιφανεστάτου καὶ πανενδοξοτάτου αὐτῆς ὀνόματος, ἧς τὰ ἔτη εἶεν παρὰ Θεοῦ πλείστα, πανευτυχῆ καὶ σωτηριωδέστατα.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ περιφανεστάτῳ τε καὶ πανενδοξοτάτῳ μπεϊζαδέ, καὶ μεγάλῳ διερμηνευτῇ τῆς κραταιᾶς Βασιλείας κυρίῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Ὑψηλάντῃ ἐδαφιαίῳς.

Τοῖς Πανιερωτάτοις καὶ Σεβασμιωτάτοις Ἁγίοις Γέρουσι Ἁγίῳ Ἐφέσου κυρίῳ κυρίῳ Σαμουήλ, Ἁγίῳ Νικομηδείας κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, Ἁγίῳ Χαλκηδόνοσ κυρίῳ κυρίῳ Ἱερεμίᾳ, Ἁγίῳ Δέρκων κυρίῳ κυρίῳ Μακαρίῳ, Ἁγίῳ Θεσσαλονίκῃσ κυρίῳ κυρίῳ Γερασίμῳ, δουλοπρεπῶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7-10
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ.....	11-12
ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ-ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ.....	13-25

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ ΕΦΡΑΙΜ, Ἡ Μονή Βατοπαιδίου καὶ ἡ Ἀθωνιάς Ἀκαδημία	29-46
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Ἱστοριογραφικά προβλήματα τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς.....	47-62
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἡ Μονή Βατοπαιδίου στὰ χρόνια τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς.....	63-78
ΙΩΑΚΕΙΜ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Στιγμές ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς Ἀθωνιάδος.....	79-124
ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΗΣ, Οἱ συνθήκες ἐπανιδρύσεως καὶ τὸ ἀρχικὸ πρόγραμμα τῆς Ἀθωνιάδος μετὰ τὸ 1844.....	125-132
ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας.....	133-196
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς παλιᾶς Ἀθωνιάδας στὰ πλαίσια τῆς Ἀγιορείτικης Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 18ου αἰώνα.....	197-208
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΖΗΣ, Τὸ κτίριο τῆς Ἀθωνιάδος στὶς Καρυές τοῦ Ἁγίου Ὁρους.....	209-218
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΠΟΛΥΒΙΟΥ, Ὁ Ναὸς τοῦ Προφήτη Ἡλία στὴν παλιὰ Ἀθωνιάδα.....	219-230
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ, Εἰκόνες ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ προφήτη Ἡλία στὴν Ἀθωνιάδα.....	231-256

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Ὁ ναὸς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Ἀθωνιάδος στὶς Καρυές καὶ ἡ ἀποκατάστασή του	257-284
ΠΡΩΤ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΗΣΗΣ, Τὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων καὶ ἡ προσφορά του	285-290
ΠΡΩΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, Ἐπισημάνσεις στὴ Θεο- λογία τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως.....	291-306
ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΡΟΔΟΣΤΟΛΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Γιὰ τὴν Ἀθω- νιάδα ὅπως τὴν ἔζησα καὶ καθὼς γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνη- συχῶ	307-334
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	335-339